

ÍNDEX

PREFACI.....	IX
TAULA CRONOLÒGICA.....	XIII
I. ELS PRIMERS ESTOICS I EL PANTEISME.....	1
II. PSICOLOGIA I EPISTEMOLOGIA ESTOICA.....	42
III. IDEALISME MORAL.....	58
IV. L'ENSENYAMENT DELS ÚLTIMS ESTOICS.....	90
V. EPICUR I L'HEDONISME.....	122
VI. LA TEORIA ATÒMICA.....	162
VII. LA TEOLOGIA EPICÚRIA.....	226
VIII. ESCEPTICISME A L'ACADÈMIA: CARNÈADES.....	250
IX. ECLECTICISME.....	284
X. ENESIDEM I EL RETORN DEL PIRRONISME.....	298
ÍNDEX DE NOMS.....	323

PREFACI

Els sistemes filosòfics de Zenó i Epicur es poden estudiar junts amb profit. Perquè, malgrat òbvies diferències, sobre les quals llurs adherents durant segles han lliurat batalles internes, és fàcil discernir la similitud fonamental entre ells. Ambdues escoles buscaren per camins tortuosos un i el mateix objectiu. Ambdues exaltaren la pràctica per damunt de la teoria, i concediren als sentits i a l'experiència llur ple dret. Ambdues, breument, foren rudes formes de realisme, les quals al llarg del temps (i no només durant aquest temps) havien entrat en les ments dels homes i dominat la seva herència. El temperament de l'època afavorí aquesta reacció contra l'intel·lectualisme extrem. L'èxit de les noves escoles, si bé no fou immediat, es va assegurar des del principi, arribant al seu punt més alt quan la cultura hel·lenística va ser incorporada pels pràctics romans. La meua exposició d'aquests dos sistemes de pensament paral·lels està basada sobre tot en l'estudi independent de les autoritats originals. En aquest àmbit de la història de la filosofia s'ha fet una gran labor en l'últim quart de segle. He fet la meua tasca comparar els resultats de la recent investigació amb les pròpies fonts, ara fetes accessibles com mai no ho havien estat abans gràcies a la labor d'erudits tan competents com Diels, Wachmuth, Usener i Von Arnim. Fins i tot amb

aquestes ajudes que són benvingudes, la tasca de l'investigador no és gens fàcil degut a l'escassetat i a la peculiar naturalesa dels materials que el temps ha fornit. Per parlar dels primers estoics, Zenó i Crisip; moltes de les informacions deriven d'oponents que naturalment estaven més alertes a detectar i exposar inconsistències que a ser curosos per exposar amb imparcialitat les doctrines que impugnaven. Quan es poden aconseguir mitjans d'informació més amplis sorgeixen noves dificultats; perquè mentre que és cert que els estoics del temps de Ciceró havien divergit dels cànons de l'ortodòxia prescrits per llurs predecessors, no és igualment cert on consistia precisament la divergència. D'aquesta manera, Ciceró posa en boca de Cató una lúcida exposició de l'ètica estoica, però quin estoic concret va ser l'autoritat de Ciceró i en quina mesura aquesta autoritat reproduí o modificà la doctrina original de Zenó o Crisip és tema de controvèrsia. Aquestes dificultats tampoc no desapareixen si es consulta Sèneca, Epictet o Marc Aureli, autors que coneixem de primera mà i amb ple detall. És difícil veure com d'una massa de preceptes, exhortacions i reflexions morals, l'estructura subjacent del dogma es pot inferir amb una claredat i precisió tal que serveixi per a la comparació amb altres autoritats. La investigació més curiosa, per tant, ha de deixar camp per al dubte sobre temes de molta importància. En els primers tres capítols d'aquesta obra el lector trobarà un nucli dels fets, ben testimoniats per proves documentals, i el meu esforç constant ha estat portar-lo, quan ha estat possible, cara a cara amb les declaracions del propis estoics, de manera que jutgi per ell mateix la correcció de la meva interpretació.

En el capítol quart he seguit bàsicament el mateix mètode, servint-me de les excel·lents versions d'Epictet i Marc Aureli de Long i Renall. Sèneca, per altra banda, malgrat que encara és popular a França, últimament ha caigut en l'oblit entre nosaltres. Fins i tot les seves cartes no tenen una traducció estàndard, fet que mereix l'atenció dels estudiosos anglesos i americans.

L'escola rival d'Épicur ha estat més afortunada. No només tenim els resums del seu fundador, sinó que

PREFACI

la tasca de reconstrucció és fa comparativament fàcil pel poema de Lucreci, que el lector anglès pot estudiar per si mateix en l'admirable versió en prosa de H. A. J. Munro. Aquí, mentre em reservo el dret a formar el meu propi judici a partir de les proves, bàsicament he seguit la guia de Munro i Giussani. Alguns punts de detall són obscurs, però en conjunt cap sistema no es pot aprehendre o valorar més fàcilment. En el capítol sisè he intentat traduir adequadament un valuós document epicuri, la *Carta a Heròdot*, i s'han afegit il·lustracions i paral·lels ocasionals per fer més clar el seu significat. En tractar de la teologia epicúria en el capítol setè ens traslладem de la regió del fet comprovat al de l'especulació dubtosa i la conjectura enginyosa. Per tant, la prudència és necessària, atès que la promesa exploració d'Herculà algun dia pot portar a la llum pistes noves a aquest enigma desconcertant.

No és el menys notable d'aquestes dues filosofies la llarga duració de la seva exclusiva, encara que dividida supremàcia. En l'escola d'Epicur no hi ha canvis per registrar. Tot indica que la doctrina del fundador es conservà intacta tal com ell l'havia deixada. Fins i tot el geni de Lucreci no va fer més que consagrar-la en una memòria imperible. En l'estoïcisme va ser ben diferent, el que provocà una oposició ferotge, i va ser modificat contínuament per la pressió de l'exterior i de l'interior. Cap narració del seu sorgiment i desenvolupament no seria completa si no aconseguís explicar aquests conflictes. Per tant, m'he hagut d'aturar un moment en els adversaris i crítics dels estoics per descriure fases d'escepticisme i eclecticisme acadèmic, i per sobre de tot, per emfatitzar la influència de Carnèades. D'aquesta manera, els capítols vuitè i novè es pot considerar que formen part integral del meu pla. Per a l'últim capítol es pot presentar una excusa similar. Després de permetre als altres oponents dels estoics afirmar llurs objeccions, hauria estat inconsistent passar per alt Enesidem i no permetre a Sext Empíric i als pirrònics dir l'última paraula. S'ha afegit per l'ús dels estudiants una bibliografia selecta alhora que una taula cronològica dels escriptors i pensadors

més notables. Un esbós històric que abasti més de cinc segles necessita d'alguna ajuda, encara que només sigui un marc de noms i dates.

Els propietaris de l'Encyclopaedia Britannica m'han concedit de manera cortès el permís per usar per al meu propòsit present l'article sobre els estoics amb el qual vaig contribuir a l'Encyclopaedia fa vint anys. Reconec agraït el meu deure amb Ms. Adam per permetre'm incloure en aquest volum una traducció en vers de l'himne de Cleantes, que el seu marit, el Dr. James Adam havia imprès privadament. Estic a més amb deute amb el Prof. H. N. Gardiner per la seva amabilitat en llegir les proves i suggerir diverses millores.

TAULA CRONOLÒGICA ¹

APARICIÓ DE LES NOVES ESCOLES aC	ESDEVENIMENTS CONTEMPORANIS aC
341. Naixement d' Epicur a Samos (Gamelió 7).	347. Mort de Plató. Amb Espeusip, el seu successor, comença la Vella Acadèmia.
336/5. Naixement de Zenó a Cítion [348/7 Unger, 356/5 Brinker].	338. Queronea. Supremacia macedònica. Xenòcrates succeeix a Espeusip.
333/2. Naixement de Cleantes a Assos.	335-323. Aristòtil a Atenes. Fundació de l'escola Peripatètica al Liceu.
330. Naixement de Metrodor a Làmpsac.	334. Alexandre es disposa a conquerir Àsia. Pirró d'Elis el segueix en la seva marxa fins a l'Índia.
323. Epicur , estudiant a Atenes.	328. Crates de Tebes, deixeble de Diògenes el cinic.
322. Expulsió dels colons atenesos de Samos. Epicur es reuneix amb el seu pare a Colofó.	323. Mort d'Alexandre a Babilònia.
314. Zenó a Atenes, estudia amb els cínics, megàrics i acadèmics.	322. Mort d'Aristòtil. Teofrast el succeeix.
	c. 320/16. Naixement de Timó a Fliünt.
	314. Mort de Xenòcrates. Polemó el succeeix.

¹ L'any civil romà començava, com el nostre, el gener. L'any civil àtic començava després del solstici d'estiu, el juliol: d'aquí va la doble data ocasional. A més, una olimpíada grega cobreix un espai de quatre anys.

ESTOICS I EPICURIS

APARICIÓ DE LES NOVES ESCOLES

aC

310. **Epicur** ensenya a Mitilene i Làmpsac.

307/6. **Epicur** a Atenes, obre la seva escola al jardí.

300/299. **Epicur** completa el llibre xv de la seva obra *De la natura*.

296/5. **Epicur** completa el llibre xxviii *De la natura*.

c. 294. **Zenó** dona conferències a l'Estoa Pœcile a Atenes.

277. Mort de **Metrodor**.

276. **Zenó**, invitat a la cort de Macedònia. Envia **Perseu** en el seu lloc. **Arat** de Solos, a la mateixa cort.

270/69. Mort d'**Epicur**. **Her-marc** el succeeix.

264/3. Mort de **Zenó**. **Cleantes** el succeeix. **Aristó**, **Heril-lis** i **Dionisi** el succeeixen i funden escoles independents.

232/1. Mort de **Cleantes**. **Crisip**, tercer cap de l'Estoa.

208/4. Mort de **Crisip**. **Zenó** de Tars, quart cap de l'Estoa.

ESDEVENIMENTS CONTEMPORANIS

aC

307. Diodor Cronos i Estilpó, famosos a l'escola Megàrica.

294. Setge d'Atenes i fam consegüent.

288/4. Mort de Teofrast. Estrató de Làmpsac el succeeix.

277/6. Antígon Gônatas, Rei de Macedònia. Els regnes formats per les conquestes d'Alexandre (Egipte, Síria, etc.), establerts permanentment.

276/5. Mort de Polemó. Crates d'Atenes el succeeix, seguit al cap de pocs anys per Arcesilau de Pitane.

c. 275/70. Mort de Pirró a Elis.

275 (o més tard). Timó s'estableix a Atenes, on escriu les sàtires filosòfiques o *Silloi*.

270/68. Mort d'Estrató. Licó el succeeix.

241/0. Mort d'Arcesilau.

c. 230/225. Mort de Timó.

202. Zama. Roma, victoriosa sobre Cartago.

TAULA CRONOLÒGICA

CONFLICTE D'ESCOLES I DESENVOLUPAMENT DE LA DOCTRINA

- 190/85. Naixement de **Paneci** a Rodes.
- ? 180. Mort de **Zenó** de Tars. **Diògenes** de Babilònia, cinquè cap de l'escola.
168. Pidna. Macedònia, derrotada per Roma.
166. Polibi arriba a Roma. (Retornà a Grècia el 150.)
155. **Diògenes** l'estoic, **Carnèades** l'acadèmic i **Critolau** el peripatètic, a Roma com a enviats d'Atenes.
- ? 152. Mort de **Diògenes** de Babilònia. **Antípatre** de Tars, sisè cap de l'Estoa.
146. Destrucció de Corint i Cartago.
144. **Paneci** i Polibi a Roma. Escipió el jove, patró de la saviesa i filosofia grega.
141. **Paneci** completa dos llibres de *Dels deures*. Acompanya Escipió a l'orient (torna el 139).
135. Naixement de **Posidoni** a Apamea.
129. Mort d'Escipió el jove.
- 129/8. Mort de **Carnèades**. **Clitòmac** (Hasdrúbal) de Cartago, el següent cap de l'Acadèmia.
- ? 128. Mort d'**Antípatre** de Tars. **Paneci**, setè cap de l'Estoa. **Hecató** i **Posidoni**, deixebles de **Paneci**.
- ? 111. Mort de **Paneci**. **Mnesarc** i **Dàrdan**, els seus successors.
106. Naixement de Ciceró.
- 100-90. **Posidoni** viatja a l'occident.
99. Data aproximada de naixement de **Lucreci** [94 Jerome].
- 87/6. Guerra Midriàtica. Visita de **Posidoni** a Roma. **Filó** de Làrissa, ara cap de l'Acadèmia, a Roma. **Antíoc** d'Escaló protesta en els seus *Sosus* contra les innovacions de Filó. Triomf de l'eclecticisme sobre l'escepticisme a l'Acadèmia.
78. Ciceró estudia a Atenes i Rodes; escolta conferències d'**Antíoc** d'Ascaló i **Posidoni**.
69. **Antíoc** d'Ascaló, present a la batalla de Tigranocerta, no molt abans de la seva mort.
55. Mort de **Lucreci** a les Idus d'octubre, quan tenia 44 anys. El seu poema *De Rerum natura*, editat posteriorment per Ciceró. **Filodem** de Gàdara, l'autor de nombrosos tractats epicuris, severament censurat, malgrat que no pel seu nom, en el discurs de Ciceró contra el seu patró Calpurni Pisó.
54. Ciceró, *De Respublica*.
52. Ciceró, *De Legibus*.
- c. 50. Mort de **Posidoni** a Rodes.
46. Mort de Cató a Útica.
45. Ciceró, *Academica, De Finibus, Disputacions tusculanes*.
44. Ciceró, *De Natura Deorum, De Divinatione, De Officiis*. Assassinat de Cèsar.
43. Mort de Ciceró.
- ? 42. **Ensidem**, *Hipotesis pirròniques*.

ESTOICS I EPICURIS

LA FILOSOFIA SOTA L'ALT IMPERI ROMÀ

aC

34. Naixement del poeta **Persi**.
41. **Sèneca** escriu *Consolatio ad Marciam*. És expulsat a Còrsega.
49. **Sèneca**, retornat de l'exili, esdevé tutor de Neró, el futur emperador. Escriu *De Ira*, *De Tranquillitate Animi*, i *De Brevitate Vita*.
54. Accessió de Neró. Sèneca esdevé el seu ministre.
- 54-59. Quinquennium Neronis. Sèneca al poder.
55. **Sèneca**, *De Clementia*.
- c. 56. **Sèneca** comença les seves *Lletres a Lucil·li*.
62. **Sèneca** intenta en va retirar-se de la cort. Escriu *De Otio Sapientis*. Mort de **Persi**.
63. **Sèneca** escriu els quatre últims llibres de les *Naturales Quaestiones*.
65. La conspiració de Pisó, traïda, en la qual Lucà hi és implicat. Molts estoics eminents, inclòs **Sèneca**, condemnats a mort. Altres s'exilien.
66. Mort de **Petus Trasea** i **Sorà Barea**.
69. **Musonius Rufus**, el mestre d'Epictet, intervé en la guerra civil entre Vespasià i Vitel·li.
75. Expulsió dels filòsofs de Roma. **Helvidius Priscus** n'és expulsat i posteriorment, obligat a suïcidar-se. **Musonius Rufus** és exceptuat del decret.
- c. 90. Conferències de **Plutarc** a Roma durant el regnat de Domicià.
93. **Arulenus Rusticus**, condemnat a mort per elogiar Trasea. Domicià promulga el segon edicte d'expulsió dels filòsofs. **Epictet** es retira a Nicòpolis, on després treballà amb èxit com a professor durant molts anys.
117. Accessió d'Adrià. **Epictet** encara viu, si, com es diu, va ser afavorit per Adrià.
130. **Arrià**, que havia fet escriure els *Discursos* i l'*Enquiridion* al seu mestre **Epictet**, mentre resideix a Atenes, esdevé Cònsol Sufecte sota Adrià.
131. Naixement de Galè.
161. Accessió de **Marc Aureli Antoni**; el filòsof del tron.
164. Galè va a Roma, on residirà la resta de la seva vida.
- 172-175. Campanyes de l'emperador Marc al Danubi contra els quads i els marcòmans. En els intervals d'aquestes campanyes sembla que comença les seves *Meditacions*, o almenys els llibres I i II, que són escrits «entre els quads» «a Carnuntum».
176. Quatre càtedres de filosofia a la universitat d'Atenes fomentades per l'emperador per als (1) estoics, (2) epicuris, (3) acadèmics, (4) peripatètics.
180. Mort de **Marc Aureli**.
180. (O molt poc després). Llucià escriu el seu *Alexandre*.
- 180-200. Data aproximada pels escrits de **Sext Empiric**. El setè en la successió escèptica d'Enesidem.
- c. 200. Data aproximada de la inscripció erigida a Enoanda per **Diògenes**, un mestre epicuri.
201. Mort de Galè.
- 221-235. Alexandre Sever, emperador. Data aproximada per les *Vides dels filòsofs* compilades per Diògenes Laerci, que acaba la seva llista dels escèptics amb Saturní, el deixeble de **Sext Empiric**.

CAPÍTOL I

ELS PRIMERS ESTOICS I EL PANTEISME

No és habitual que un punt d'inflexió en la història del pensament se sincronitzi amb un gran canvi polític o social. Però l'època dels diàdocs, aquest període de tensió i convulsions en el qual els sistemes estoic i epicuri tingueren llur naixement, està tallat per un gran abisme del curs anterior de la civilització grega. Les conquestes d'Alexandre, mentre estenien l'hellenisme al llunyà orient, havien trencat el vell ordre del món grec i donat lloc al nou ordre d'extensos regnes territorials destinats finalment a ser engolits per l'Imperi Romà. Les ciutats-estat, que havien jugat un rol tan honorable en el passat, com a norma retingueren el control de llurs afers municipals, però la pèrdua virtual d'independència tendí de manera inevitable a aflluïxar els llaços del patriotisme cívic i local en la pròpia pàtria. El canvi en el sistema polític implicà un canvi corresponent en la posició de l'individu. L'autèntica base de la teoria política, fins i tot en Plató i Aristòtil, havia estat la vida d'una petita comunitat cívica, i quan aquesta va ser minada, la desperta intel·ligència grega reconegué les conseqüències significatives per a l'ètica. Com que les lleis obsoletes desaparegueren, foren reemplaçades per noves obligacions socials immediatament més individuals i més universals. La concepció de l'estat-cantó s'amplià al de nació, i en el procés i amb el temps, la nacionalitat tendí a esdevenir cosmopolitisme.

El curs de la investigació filosòfica ja havia canviat profundament. Els primers pensadors grecs començaren amb l'estudi de la naturalesa: com es podria dir amb una frase moderna, ells es disposaren a descobrir

la constitució i les propietats de la matèria. Després, en l'època d'il·lustració que associem amb el nom dels sofistes vingué una reacció, i l'atenció es dirigí a la literatura i la cultura, en una paraula, a l'humanisme. Sòcrates restringí les seves investigacions a la conducta humana i a l'home, posant èmfasi com ningú mai abans d'ell no havia fet en la importància de l'opinió per determinar l'acció. A partir de llavors el principal interès de l'especulació abraçà el subjecte alhora que l'objecte, el problema del coneixement encara més que el problema de la naturalesa. Sòcrates havia declarat que el coneixement o opinió correcta era l'única base per la conducta moral, i la seva personalitat imponent es combinà amb les escoles que sorgiren a partir d'ell per perpetuar aquesta posició indefensible. És en l'estoïcisme i no en les escoles fundades pels deixebles immediats del mestre que trobem la tradició socràtica representada de manera més fiable. D'acord amb això, procedirem a partir d'aquest punt de vista a considerar els antecedents històrics de l'estoïcisme.

Zenó, el fundador de l'escola, era natiu de Cítion, una colònia grega de Xipre. En aquesta illa els colonitzadors grecs tingueren una història accidentada i trobaren dificultats per avançar contra homes de nacionalitat estranya, especialment semítica. Possiblement el mateix Zenó, malgrat el seu nom grec, pot haver estat de descendència mixta, perquè fou objecte de burles per ser fenici. La cronologia no és del tot certa, però tenim el testimoni del seu deixeble Perseu que Zenó tenia vint-i-dos anys quan anà a Atenes, i que va morir als setanta-dos. L'any de la seva mort es pot fixar el 264 aC, i calculant enrere tenim el 336 aC pel seu naixement i el 314 aC per la seva arribada a Atenes. Allà estudià sota Crates el cínic, Estilpó i Diodor Cronos, de l'escola megàrica, i Polemó l'acadèmic. Després d'un llarg temps dedicat a l'estudi (l'afirmació concreta de vint anys sembla una xifra rodona) obrí una escola pròpia no més tard del 294 aC. Escollí per al marc de les seves conferències un lloc públic a Atenes memorable per la bellesa de la seva decoració. Era l'estoa pœcile, una arcada o claustre més que un pòrtic, al nord o sud-

est de l'àgora o mercat, que els genis Polignot i Micó havien adornat amb magnífiques pintures o frescos, entre ells, un que representava la batalla de Marató. Del lloc d'instrucció l'escola derivà el seu nom; anomenats primer zenonians, després foren coneguts com a estoics, els homes del pòrtic. L'aparença personal de Zenó ens és descrita minuciosament. Inclina el cap cap a un costat, era prim, fluix, delicat, de poca altura, de pell morena i bessons robusts. Després Demetri, l'assetjador d'Atenes esdevingué rei de Macedònia, i el seu fill Antígon Gònatas féu repetides visites a Atenes, a conseqüència de les quals aquest últim esdevingué deixeble de Zenó i amic seu fins a la mort. Les relacions de Zenó i Antígon són honorables per ambdós. Zenó també va ser tingut en gran estima pel poble atenès per la noblesa del seu caràcter. L'afirmació que els atenesos dipositaren les claus de la ciutat en ell sens dubte és una invenció, però la petició d'Antígon, que hauria de tenir un funeral públic, es pot donar per garantida, fins i tot si el decret conservat per la nostra autoritat no és autèntic. L'excessiva frugalitat i fins i tot la parsimònia de la seva vida impressionaren els observadors no menys que la seva honestedat, dignitat i afabilitat, i algú pot estar disposat a veure-hi trets de caràcter semític. Entre els seus deixebles, Perseu, també de Cítion, vivia en la mateixa casa que Zenó, que l'envià com a substitut seu a la cort d'Antígon quan va refusar la invitació que li havia fet el rei. Després podem mencionar Aristó de Quios, Heril·lis de Cartago i Dionisi d'Heraclea, al Pont; tots tres divergiren de diverses maneres de l'ensenyament del mestre. Altres deixebles foren Arat de Solos, Cilícia, l'autor d'un poema astronòmic conservat, Esfer del Bòsfor, l'amic i conseller del rei reformador espartà Cleòmenes, i finalment Cleantes d'Assos, que el succeí en el lideratge de l'escola i el mantingué del 264 aC al 232 aC. La història diu que Cleantes havia estat boxador; durant dinou anys escoltà les lliçons dia a dia mentre es guanyava una subsistència frugal amb tasques feixugues de nit. Per alguns era conegut com el segon Hèrcules, però altres li donaren l'aliè de l'Ase a causa de la seva paciència i resistència, i d'una cer-

ta lentitud i insípidesa d'intel·lecte, del qual ell mateix era dolorosament conscient. Ell va ser, certament, una naturalesa reflexiva i taciturna no desproveïda d'imaginació política, un fet del qual els fragments que ens queden en donen testimoni. Els estoics sostingueren que sota certes circumstàncies el suïcidi¹ estava justificat, i atès que les nostres fonts doctrinals són alhora escasses i imperfectes, aquesta doctrina pot ser només una preparació per a la tradició que diu que no només Cleantes sinó també el seu mestre Zenó i el seu deixeble Crisip van acabar llurs dies amb el suïcidi. Se'ns diu de Cleantes que, mentre es burlava de la vellesa, digué: «Sí, estic desitjant partir, però quan em veig a mi mateix bé arreu, escrivint i llegint, de nou estic temptat de resistir». Al final però, quan patia una úlcera de llengua, el metge li aconsellà que s'abstingués de menjar mentre no es curés. Després de dos dies d'abstinència estava completament curat i el metge li aconsellà tornar a la seva vida habitual. Però ell digué: «Donat que he anat tan lluny en el camí, seria una pena no acabar la jornada». D'acord amb això continuà el seu dejuni i morí.

Al temps de Cleantes les línies mestres del sistema encara eren plàstiques. Amb tota la seva reverència pel mestre, Cleantes no dubtà a introduir moltes modificacions. En concret, va fer el sistema més rigorosament monista i panteista, i ara ens trobem amb la doctrina de la tensió, que distingeix el materialisme estoic de tota concepció de la matèria com a morta i inert. Sota Cleantes l'escola no florí exactament. En la controvèrsia va ser atacada durament, no només pels epicuris, des del principi els seus rivals sense treva, sinó per altres bandes pels escèptics de la Nova Acadèmia. Però si les qualitats de Cleantes no eren aptes per brillar en la polèmica, el següent cap de l'escola resolgué totes aquestes deficiències. Va ser Crisip de Solos, Cilícia, que va viure després del 208 aC. D'aquest home extraordinari la dita diu: «Si no hi hagués hagut Crisip, no hi hauria Pòrtic»; el que probablement significa no que salvés l'escola de l'extinció, malgrat que aquest pot haver estat el cas, sinó que reduí la seva doctrina

¹ DIÒGENES LAERCÍ VII, 10-12.

a una forma final i inalterable. En fer-ho així exercí una influència moderadora, mediant entre pronunciaments externs, reconciliant opinions en conflicte, removent inconsistències, obviant objeccions i rematant tot el sistema amb nombroses contribucions pròpies. El seu objectiu va ser obertament interpretar les afirmacions de Zenó, però ocasionalment, per evitar tot risc de malentès, les hagué de tornar a exposar. El seu enginy i agudesa eren inigualables. «Dóna'm les doctrines», es diu que havia dit a Cleantes; «Jo descobriré les proves per mi mateix». Era d'estatura baixa, tant que un bromista epicuri, veient una estàtua seva al ceràmic eclipsada per una estàtua eqüestre veïna, remarcà que un nom més apropiat que Crisip, «Cavall d'or», seria Crípsip o «Cavall amagat». Va ser el més voluminós de tots els escriptors antics, i es creu que va escriure set-cents rotlles separats. No era contrari a la xerrameca i feia grans citacions d'altres autors, si hem de confiar en l'anècdota que algú, essent preguntat què llegia, contestà «La *Medea* de Crisip»; tant havia emprat l'estoic el drama d'Eurípides per il·lustrar el seu argument. La lògica de l'estoïcisme és quasi del tot creació seva, i contribuí molt a reestructurar la seva psicologia i epistemologia.

Aquests, doncs, foren els homes que donaren forma al sistema estoic, i en la forma que li van donar aguantà durant segles. Els seus adherents cresqueren i es multiplicaren, i malgrat que sempre hagueren de discutir amb rivals poderosos com els epicuris, acadèmics i peripatètics, gradualment estengueren llur influència fins que en el segle de l'època imperial llur pretensió a ser reconeguda com l'escola de filosofia dominant va ser quasi indiscutida. L'estoïcisme va deure el seu èxit, en primer lloc, a la força i honestedat del seu ensenyament moral. Tothom sap que el que ells consideraven virtut és l'únic bé, l'única cosa per la qual val la pena lluitar en la vida; però això ja havia estat proclamat al món per aquells primers seguidors de Sòcrates, els cíncics. És comparant els fonaments dels ensenyaments morals amb els dels cíncics que les característiques distintives dels estoics es poden entendre millor. Els cíncics eren